

811.163.41'367.634

821.163.41.08 Караџић В. С.

<https://doi.org/10.18485/sj.2023.28.1.6>

ВЕСЕЛИНА В. ЂУРКИН*
Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет, Сомбор

Оригинални научни рад
Примљен: 18.10.2022.
Прихваћен: 13.12.2022.

СИСТЕМ СЛОЖЕНИХ ВЕЗНИКА У ВУКОВОМ ЈЕЗИКУ

У раду смо на темељу анализе богате језичке грађе која обухвата Вуков *Српски рјечник* и *Српске народне приповијетке*, примјеном структурно-семантичке методе и методе функционалностиске дистрибуције, ослонивши се, притом, на резултате наших претходних истраживања базираних на функционалностиски разнородном корпусу Вукових текстова, представили систем сложених везника у Вуковом језику, размотрили њихову заступљеност, употребу и дистрибуцију. Анализа показује да су у Вуковом језику сложени везници присутни у готово свим семантичким категоријама, да се већина сложених везника каузативног категоријалног комплекса, формирана у процесу обједињења прилошких израза и општезависних везника *што/да*, углавном појављује у текстовима на граници научног и публицистичког стила, а да други структурни и семантички типови претежно карактеришу Вуков приповједачки стил, док је појава појединих сложених везника у *Рјечнику* у оквиру лексикографске обраде неких лексичких јединица условљена потребом да се успостави дистинкција према другим лексичким јединицама које означавају сличне појмове, предмете, појаве. Одређен број сложених везника регистрован у *Рјечнику* није заступљен у приповијеткама, и обрнуто, док поједини међу њима данас припадају слоју архаизама (*мањ што, већ ако, ван да*).

Кључне ријечи: Вук Караџић, сложени везници, Српски рјечник, српске народне приповијетке.

* veselina@pef.uns.ac.rs; veselinaso@gmail.com

1. УВОД

1.1. О сложеним везницима у Вуковом језику и њиховој улози у процесу функционалностилске диференцијације писали смо у радовима посвећеним датом типу везничких средстава у оквиру узрочне и концесивне семантичке категорије (Ђуркин 2010, Ђуркин 2011), а њихове резултате, допуњене резултатима истраживања сложених везника других семантичких категорија на корпусу текстова који обухвата Вукова изворна дјела и народне приповијетке (које је Вук сакупио и стилизовао)¹, представили смо и у оквиру монографије *Сложени зависни везници у српском језику (и њихова функционалностилска дистрибуција)* (Ђуркин 2018). Поштујући базичне критеријуме идентификације сложених везника,² под којима подразумевамо „везничке јединице сложене структуре, са функционалног становишта посматрано, аналогне простим, једнолексемским зависним везницима” (Исто, 2018: 15), дошли смо до следећих сазнања:

1.2. Да су још код Вука постојали поједини сложени узрочни везници као средства за јасније и прецизније исказивање каузалности (*зато што, због тога што, стога што, по томе што, из простог разлога што, утолико прије што, тиме што*), што доказује „да је већ у почетној фази развитка српског стандардног језика пређен пут од каузалне као инкорпориране до каузалне као чисте категорије”, односно пут ка стварању сложених везника, чија се улога састоји у изражавању не само општих него и посебних типова узрочних значења – узрок разлога (*стога што*)³, додатни узрок / разлог (*тим прије што, утолико прије што*), узрок критеријума (*по томе што*) (Ђуркин 2018: 229–230).

¹ И сам Вук истиче како, за разлику од поезије, загонетки, приповијести, које треба само „вјерно, чисто и непокварено скупити”, у писању приповиједака „већ треба, мислити и ријечи намјештати (али опет не по своме укусу него по својству Српскога језика), (...) да би могао и учен читати и прост слушати...” (Караџић, СНП, 38). По ријечима Ј. Деретића, Вук је „за сваку песму тражио правога, идеалнога певача” док је у случају народних приповиједака „узео сам на се улогу идеалног народног приповедача, оног који приповетку најбоље зна и казује на најбољи начин” (Деретић 2002: 576–577). Истичући чињеницу да постоји позамашна литература о Вуковим прерадама народних приповиједака „у којима се показује његово велико приповедачко умеће”, Матицки указује на једну Вукову „у науци превиђану белешку са насловне стране Народних српских приповиједака из 1821.”, која гласи – „Написао В. С.” и сматра да у њој до изражаја долази „још непречишћена Вукова свест о сакупљачком послу када је у питању усмена проза, али и Вукова самосвест приповедача када је реч о вредности његовог доприноса објављивању народних приповедака” (Матицки 2017: 16–17).

² О базичним критеријумима идентификације сложених зависних везника и њихове диференцијације према везничким скуповима в. Ђуркин 2018: 38–39.

³ Поред општег узрочног значења који овај везник има, он означава и узрок разлога, тј. пасивни тип узрока који последицу не изазива директно већ помаже њеном појављивању (О семантичким вриједностима овога везника в. Ковачевић 1988).

1.3. Да се репертоар сложених везника концесивне семантике своди искључиво на оне који су настали удруживањем партикуле и субјунктора (*и ако, макар да, макар ко, макар шта, макар гдје, ма како да, ма колико да, ко год, што год, који год, куда год, од куда год, гдје год / ње гођ, кад год, докле(н) год / гођ / дотлен гођ*), с тим да је највише сложених везника парцијалноконцесивне семантике творених помоћу партикуле *год* (Исто, 346–347).

1.4. И најпослије, да „присуство сложених везника као једнозначних номинатора каузалне (*зато што, због тога што, стога што, по томе што, из простог разлога што*), финалне (*зато да, због тога да, у намјери да*), кондиционалне (*у случају да, под условом да*), ексцептивне (*осим што, осим ако, само што, до да*) и експективне семантичке релације (*мјесто да*) реченичног типа у Вуковом језику, у корпусу текстова који се, посматрано из данашње перспективе, налазе на граници научног и публицистичког стила, и њихово готово потпуно одсуство у језику приповиједака, може бити темељ веома важног закључка, а то је да већ у Вуковом језику, односно у српском језику тога доба, налазимо заметке процеса функционалностилске диференцијације” (Исто, 440).

2. Иако позамашан и у односу на постављени циљ⁴ валидан, корпус текстова на чијој се анализи заснивају изнесени закључци не садржи Вуково најзначајније дјело – *Српски рјечник*⁵, незаобилазно у сваком погледу, а нарочито онда када је потребно стећи увиде у развој стандардног српског језика.⁶ Чињеница да рјечници као и граматике „не пружају погодан материјал за сагледање синтаксичких особина језика – наравно, осим ако експлицитно износе синтаксичка обавештења, што није случај са Вуковим Рјечником и Српском граматиком уз њега” (Ивић 1991: 139) – с једне стране, као и податак да су везници, уз ријечце, једина врста ријечи које Вук граматички није идентификовао – с друге стране, у извијесном смислу дисквалификују покушај проширења корпусне базе истраживања како би слика у вези са појавом и употребом датих везничких средстава у Вуковом језику била потпунија, а сви сложени везници били представљени обједињено, у систему. Међутим, предочени недостаци могу бити превазиђени примјеном корпусног приступа *Рјечнику*⁷, тј. претраживањем његовог цјелокупног текста, у којем поред расу-

⁴ А циљ је био издвајање структурних и семантичких типова сложених зависних везника, примјеном структурно-семантичке методе, и сагледавање принципа њихове функционалностилске репартиције.

⁵ Осим посредно, у саставу РМС и РСАНУ.

⁶ Говорећи о првом издању Вуковог *Српског рјечника*, Ивић (1991: 5) истиче да је „и данас, послје толико времена и упркос великом напретку наше лексикографије”, Вуков *Рјечник* незамјенљив и да с пролажењем времена, иако је све више и све бољих рјечника, и даље заузима централно мјесто српске лексикографије и бива чак све незамјенљивији.

⁷ О значају корпусног приступа *Рјечнику* Р. Драгићевић каже да ако се цио Вуков *Рјечник* „посматра као корпус, добија се далеко више података о свакој јединици за коју постоји интересовање него ако се посматра само обрада одређене лексеме” (Драгићевић 2019: 154).

тих примјера из народне књижевности у оквиру лексичких одредница има и веома много Вукових појашњења, прича и описа предмета, појава, народних вјеровања и обичаја.

Стога смо на описани начин анализирали заступљеност и употребу сложених везника на корпусу који чини дигитално издање Вуковог *Српског рјечника* (дигитализована верзија његовог трећег, односно првог државног издања из 1898) и *Српске народне приповијетке*⁸ (као неку врсту „контролног”, помоћног корпуса)⁹, како бисмо, ослањајући се на претходне, у уводном дијелу предочене резултате базиране на функционалностилски разнородном корпусу Вукових текстова¹⁰, дата везничка средства систематично представили и тако стекли цјеловитији увид у којим се све семантичким категоријама и у којем обиму појављују сложени зависни везници, какав је квантитативни однос међу њима како у оквиру исте категорије тако и међу члановима различитих семантичких категорија.

3. АНАЛИЗА КОРПУСА

3.1. Везници временског значења. Од сложених везника временског значења, чији је настанак – као и настанак већине сложених везника у српском језику – мотивисан тенденцијом за што експлицитнијим исказивањем опште категоријалне семантике, неког њеног значењског (под)типа или неког сасвим специфичног семантичког обилежја, које одликује творбена разнородност и широка функционалностилска распрострањеност (в. Ђуркин 2018), у анализираном корпусу забиљежили смо свега неколико везника – *прије него, тек што, тек да, таман да и таман кад*.

3.1.2. С обзиром на то да је комбинација антериорног прилога *прије* и „примарно поредбеног везника *нере* (од прасловенског **neže*) или *него* регистрована у старосрпској пословноправној писмености као везничко средство дијагностицирања антериорности управне радње у односу на ситуацију идентификовану зависном реченицом” још у актима из XIV вијека, што показују резултати емпиријских истраживања хипотактичких структура у старосрпском језику од краја XII до друге половине XV вијека (Павловић 2009: 177), као и да је ријеч о везничкој структури која је присутна у свим функционалним стилевима стандардног српског језика са готово подједнаком фреквенцијом

⁸ Издање које је приредио Миодраг Матицки. В. Извори.

⁹ С обзиром на то да су народне приповијетке већ биле укључене у корпус на чијој анализи засновани изнесени закључци претходних истраживања у вези са појавом сложених везника у Вуковом језику, важно је нагласити да ћемо за потребе овога рада користити издање у којем су обједињене све Вукове народне приповијетке.

¹⁰ В. одјељак Извори у Ђуркин 2018.

(Ђуркин 2018: 80), не изненађује толико ни њена појава у Вуковом *Рјечнику* – гдје је забиљежено девет примјера, и у приповијеткама – четири примјера:

Али *прије него* сједу за ручак, избаце по неколике пушке... (Божић); ... заменили своју главу, т. ј. кад човјек убије непријатеља *прије него* погине. (замјенили); ...али *прије него* пође, дозове злогук к себи, па му рече... (злогук); ...и гледају не би ли га како ухватили *прије него* падне на земљу. (клис); Србљи приповиједају да је човјек (*прије него* је корњача на свијету била) умијесио погачу и испекао кокош, па сјео да једе, а у тај час рупи кум његов на врата... (корњача); У Грбљу има читава молитва коју онај којег мора дави ваља да очита *прије него* легне спавати. (мора); ...уље које само из маслина истече *прије него* се метну под тијесак (самоток).; ... растали су се *прије него* су се двије године навршиле. (саставити 3); ...па *прије него* је крштен пријеђе преко њега мачка или друга какова погана животиња... (чаратан); ...него сам мислио исповијети при смрти, али ме уграби *прије него* поп приспје. (СНП, 155); ...па *прије него* ме погубиш, заповједи да се три пута затруби у трубу да чује сватко... (СНП, 224); ...ма ја *прије него* се договорим са својијем братимом змајем, ни шта ти не умијем рећи. (СНП, 297); ...него те молим, да учиниш једну милост *прије него* ме погубиш... (СНП, 419).

Како се из представљених примјера види, дати сложени везник ниједном се не појављује у свом пуном саставу *прије него што*, већ искључиво као варијанта *прије него*, без везничког конституента *што* (који је структурна компонента сложеног диферентивног поредбеног везника *него што*). Само је један забиљежени примјер (гдје се у поредбени однос по неједнакости доводе чисто временски садржаји) на основу којег се може реконструисати начин постанка везника *прије него што*. Из њега се види да је дати везник морао настати у процесу конјункционализације компаративног прилога *прије* и сложеног везника реалних поредбених реченица *него што*:¹¹

Српска свадба траје готово неђељу дана: на два дана прије, него што ће поћи по њевојку, почне се пити, па једнако док не оде кум. (женидба)

3.1.3. Остали сложени временски везници (*тек што, тек да, таман да* и *таман кад*) регистровани у анализираном корпусу припадају истој групи везника према начину постанка и специфичном семантичком обиљежју – ријеч је о сложеним везницима твореним у процесу обједињења партикуле (*тек, таман*) и простог зависног, семантички недиференцираног везника (*што/да*) или у недовољној мјери семантички спецификованог темпоралног везника (*кад*), којима се означава непосредна временска блискост реализација садржаја означених основном и зависном клаузом.

У *Рјечнику* је свега неколико примјера датих везника – *тек што* (2) и *таман да* (1), док се у корпусу приповиједака сложени везник *тек што* јавља 31 пут, а везници *тек да* и *таман кад* по два пута:

¹¹ О генези сложеног темпоралног везника *прије него што*, морфосинтаксичким условима његове употребе и структурним (под)типovima временских реченица у којима се појављује в. Ковачевић (2011: 129–138).

Тек што примиш ову посланицу, | Итај к мени одма у Стамбола. (посланица); *Тек што* је он то изговорио, а пуштеница њему преко очију... (пуштеница); *Тек што* оне одлете, пробуди се царев син... (СНП, 62); *Тек што* заспао бјеше, чује у пећини клопот свакојаких верига... (СНП, 151); *Тек што* улезе у кућу, бјечица скоче око њега... (СНП, 168); ... и *теке што* зинула бјеше да га прождере, засја се они драги камен (СНП, 293); ... и *тек што* га поче превртати преко прста од руке, у они исти час она се прометну овца, и поче кроз кућу блејати. (СНП, 176); Али *тек што* изиђе пред двор, у један мах долети из неба змај... (СНП, 50); ...*тек што* му сусјед уђе у цркву, а он му онако пред цијелим народом повиче... (СНП, 405); *Тек што* легне, али долете два гаврана... (СНП, 56); *Тек што* Еро замакне уз поток, ал' ето ти Турчина бје води коња да напоји (СНП, 410); *Тек што* он заспи, али ето ти девет пауница... (СНП, 61); *Тек што* исповједник отпусти онога, ево му другога на исповијест... (СНП, 401); ...*таман да* га преглође и свијет да ужди, а Циганин сваки по једном удари маљем (великијем чекићем) у наковањ те притврде. (Дукљан); Кад изиђе на брдо, (...), и *тек да* се баца низањ, зачује један глас бје му говори... (СНП, 301); ...и *тек да* се ухвати за уже, а ала испадне на поље... (СНП, 353); *Таман кад* свети Аранђел корачи једном ногом к Богу на небо, онда бјаво стигне, те му ноктима из табана у друге ноге ишчупа велики комад меса. (СНП, 147); ...*таман кад* га научих гладовати, онда црче. (СНП, 428).

Будући да се сложени временски везници са датим семантичким обиљежјем најучесталије употребљавају у текстовима књижевноумјетничког и публицистичког функционалног стила српског стандардног језика, није неочекивано ни њихово присуство у анализираном корпусу, као ни разлика у учесталости појављивања међу њима – сложени везник *тек што* знатно је учесталији у односу на све остале како у савременом језику тако и у Вуковом језику. Овоме треба додати и реализацију датих везника у експресивном типу сложене временске реченице са значењем изненадне временске преураћености реализације садржаја главне клаузе, карактеристичне за наративни дискурс (в. Ковачевић 2009: 75). У формирању прагматичко-експресивног карактера ових зависносложених реченица учествују двије партикуле – партикула која је интегрална компонента сложеног временског везника (*тек*, *таман*) и клаузална партикула која се налази на почетку главне (*а*, *ал'*, *али*¹², *али ето*, *ал' ето*, *ево*).¹³

3.2. Везници ПОРЕДБЕНОГ ЗНАЧЕЊА. С обзиром на то да сложени везници поредбеног значења нису продукт оштрије функционалностилске диференцијације српског језика, што доказује њихова широка функционалностилска распрострањеност и висока учесталост у текстовима старијег датума (а посредно и то што се као везничка средства наводе и у нашој старијој граматичкој литератури базираној готово искључиво на корпусу текстова књижевноумјет-

¹² **али** в. (понекад појачано са: *то*, *оно*, *кад*) у приповедању, за истицање истовременог изненадног збивања, често у корелацији са временским везицама и прилозима (РСАНУ).

¹³ Изненађење због преураћености реализовања догађаја у главној клаузи последица је привида „непостојања временског размака у реализацији двију радњи“ и исказано је комбинацијом значења датих партикула – партикуле као структурног елемента сложеног везника и клаузалне партикуле на почетку главне предикатске реченице (В. о овоме у Ковачевић 2009: 75).

ничког стила) (Ђуркин 2018: 128), не изненађује њихов врло висок степен заступљености у анализираном корпусу.

3.2.1. Сложени везници поредбеног значења за једнакост имају апсолутну доминацију у односу на све остале сложене везнике у анализираном корпусу. У *Рјечнику* смо забиљежили 104 примјера сложеног везника *као што*, а у књизи СНП укупно 47 – од чега је 14 из Вуковог предговора, а преосталих 33 из текста приповиједака:

Као што у Далмацији грађани и варошани и острвљани зову сељака са сухе земље морлаком, тако сељаци (морлаци или власи) острвљанина зову бодулом, а острвљанку бодулицом. (бодуо); *Као што* обично родитељи различите иконе по црквама и по намастирима дјечи тумаче, тако је и мени мој отац казивао да се онај старац звао Богати Гаван... (Гаван); ...па узевши велики колач, или, *као што* ондје кажу, самун (...) даду га најприје оцу... (добра молитва); Да си ти мени под коленима *као што* сам ја теби, ја бих знао шта бих радио. (СНП, 78); Приповијетка у народу нашем, особито по јужнијем крајевима, највише се зове прича, *као што* се говори и причати мјесто приповиједати, а гдјешто и Гатка. (СНП, Предговор, Вук Караџић, 39); Кад ујутру сване, а колеба се претвори у велике дворе *као што* су били први дан. (СНП, 126)

3.2.2. Премда својствена текстовима старијег постања, па и Вуковом језику¹⁴, у *Рјечнику* и приповијеткама се не појављује везничка структура са интерполираном партикулом *год* – *као год што*¹⁵, али се (*једино* у *Рјечнику*) четири пута јавља примјер везника *какогод/какогођ што*:

Какогод што је учитељ по својој вољи школу отворао, тако ју је и затворао кад му је била воља... (школа); *Какогод што* се човјек у сну или на јави побрати (осим цркве), тако се може и посинити и поочити, а жена посестрити и поматерити. (побратим); *Какогод што* се код Срба човјек повампири, тако Турци приповиједају да се код њих посвињи. (посвињити се); *Какогођ што* жене вежу о материцама, тако људе (као су дјецу имали) о оцима. (оци)

3.2.3. Од укупно 95 регистрованих примјера зависносложених реченица са сложеним везником *као да*, 67 смо забиљежили у *Рјечнику*, а 28 у приповијеткама. За потврду наводимо неколико примјера:

...укочише се *као да* су из земље изникли... (понићи); Младе и дјевојке, старци и бабе учине се *као да* и не чују што момци говоре. (поскочица); Миришу ти уста *као да* си пргу јела (у приповиједи) (прга); Натмурио се *као да* су му краве посале. (натмурити се); Препале се сирота невјеста, скочи у сусрет свекрви, и пане пред њом на гола кољена *као да* јој се умоли и опроштење иште. (СНП, 296); Ово изрекавши нестале га *као да* га земља прождрије. (СНП, 299); Пошто се цар окупа у оној води, постане здрав и млад *као да* му је то двадесет година. (СНП, 325).

¹⁴ *Као год што* Црногорци не трпе никога да им заповиједа и држи их у стези, исто тако неће да плаћају никакав данак (ВСК, ЦГ) (Ђуркин 2018: 123).

¹⁵ Партикула *год* није обликованог карактера.

3.2.4. У поређењу са сложеним поредбеним везницима *као што* и *као да*, готово је незнатан број сложених везника диферентивног поредбеног значења. Везник *него што* појављује се шест пута у *Рјечнику* и трипут у приповијеткама, док је број потврда за сложени везник *него да* такоређи занемарив – један примјер регистровани смо у *Рјечнику* и три у приповијеткама:

...кад који погоди у коња, или кад клис дотјера ближе коња *него што* је палица дугачка, или кад га утрле (т. ј. ухвате док није пао на земљу), онда они што су трлили, дођу те играју, а ови иду те трле... (клис); ...кад се не погоди у коња, него клис падне даље од коња *него што* је палица дугачка, онда онај мјери палицом од клиса до коња, и колико буде палица онолико броји коња. (клис); ...у воденици, у камен жито надавати, т. ј. руком помагати да би ишло више *него што* га само чекало нагони. (надавати); ...не зна никакве обиње, т. ј. нема лукавства у себи, не зна друкчије казати *него што* јест... (обиња); ... кашто соџбина изиде већа *него што* украдена ствар вриједи. (сок); Кад се што тјешје, уже или мање начини *него што* треб... (спрчити); Ако твој син узима у своме двору свашта боље *него што* је у моме, дађу му девојку. (СНП, 102); Тај ће сад још више знати *него што* је знао, јер је био и мртав па опет оживео. (СНП, 122); Имао је једнога слугу којег је научио, да кад гођ би се он што пред ким фалио о чему, да он вазда помаже му полагаваги, и рече више *него што* је он рекао. (СНП, 380); Боље да те змија улекне, *него да* те марчано сунце огрије. (марчани).

3.3. Везници посљедичног значења. Сложени везник *тако да* заступљен је у свим функционалним стиливима српског језика и, уз контекстуално условљен везник *да*, најфреквентнији је везник посљедичне семантике (Ђуркин 2018: 238). У литератури је као идеалан тип контекста за његово формирање означен квалитативно-посљедични структурно-семантички тип зависносложене посљедичне реченице (в. Ковачевић 1998: 122), који омогућује контактну позицију корелатива *тако*, у финалној позицији главне, и зависног везника *да* којим је уведена зависна клауза (Исто, 235). Срастање замјеничког прилога *тако* и општезависног везника *да* у нову везничку јединицу могуће је једино уколико прилог *тако* није обавезни структурни или семантички конституент надређене клаузе „задат валентношћу глаголске лексеме”, што значи да прилог *тако* мора изгубити улогу интензификатора како би постао интегралним дијелом сложене везничке структуре *тако да*, која се појављује у структурно рашчлањеном типу зависносложене посљедичне реченице, чије су главне одлике: нерестриktivност, накнадност, могућност формалног одвајања, интонацијска и семантичка цјеловитост, аутономност, могућност релативно лаког преобликовања у независну реченицу, као и немогућност употребе модификатора или интензификатора у структури надређене клаузе и употреба запете између главне и зависне клаузе (в. Вукојевић 2008: 102, Ђуркин 2018: 237–238).

Међу забиљеженим примјерима овог сложеног везника у Вуковом *Рјечнику* и народним приповијеткама неколико је зависнослужених реченица са посљедичном зависном клаузом, које управо посједују наведене одлике (а), док има и реченичних структура у којима прилог *тако*, иако формално није

одвојен од главне клаузе, ипак није њен обавезни конституент (б) па би се могао сматрати дијелом сложеног везника:

(а) У тај час постане му глава колико осмак, *тако да* је није могао кроз онај прозор увући у собу док нијесу људи дошли са сјекирама и начинили прозор већи. (водокршће); бременница ... а дугачка вучија, *тако да* се може ласно носити на рамену или двије натоварити на коња (бременница); ... глас, особито који се чује из далека, *тако да* се не може разабрати шта је и ода шта је (весак); ... војвода је Петар Молер имао обичај о свачему писати дуго и широко, *тако да* му је човјек морао све вјеровати. (надговорити); У Црној гори и Херцеговини људи се овијем првијем надимцима зову и пјевају и пишу, *тако да* се многима крштено име слабо и зна изван куће и родбине његове... (надимак); ...у њима има и граматичнијех погрјешака у нашем народном језику (...) и ријечи којих у нашем народном језику нема (...), *тако да* би човјек на много мјеста могао рећи да су приповијетке ове превођене с Њемачког језика. (СНП, Вук Караџић, 41–42); (б) ...а кад су послјије грошеви почели спадати, и ова је плата стала се подизати *тако да* је до 1832 године била изишла на 250 гроша. (намастир); С почетком владе Милоша Обреновића 1815 године почеле су се школе у земљи опет множити и подизати *тако да* сад [1850.] које по селима које по варошима има близу 300 малијех школа.. (школа); ... кад се двојица рву, па падну обадва на ребра *тако да* се не зна који је кога оборно, онда се каже: пали су кокошке... (кокошке); Ово се чудо разгласи по свијету *тако да* је на хиљаде просилаца од свакуда приступљивало, али све залуду... (СНП, 159); Био је један чоек, много сиромаш и пунац ђеце *тако да* их никако хранити није могао... (СНП, 184); ...,јер је”, вели, „она некака жена удесне руке *тако да* су моја сва браћа и сестре па и сам отац на пречац помрли, или их је она потрвала или замађијала. (СНП, 295–296); ...пак му открије да је жељан вина и да је врло ожедњао *тако да* би цијелу боцу да не предуши обличке попио. (СНП, 395)

3.4. Везници узрочног значења. Од сложених везника узрочног значења, који у српском језику граде најбогатији везнички систем, у Вуковом *Рјечнику* јављају се само три, и то везник општеузрочне семантике *зато што* (код Вука *за то што*), везник *по томе што* и *будући да* (који се, с обзиром на редовну употребу корелативних ријечи у надређеној клаузи, и не може код Вука сматрати чисто узрочним (Ковачевић 1998: 130)), с напоменом да се једино везник *за то што* појављује неколико пута и у корпусу приповиједака.

3.4.1. Сложени везник *за то што* у *Рјечнику* се јавља седам пута, а у приповијеткама четири. Од свих забиљежених примјера, у само три је овај сложени везник употријебљен без прилога или ријечце непосредно испред, док се у преосталим примјерима у препозицији у односу на њега налазе рестриктивна партикула *само*, ријечца *а*, модални израз *ваља да* (данас ријечца *ваљда*), предикатска реченица *може бити* која функционише као ријечца *можда* и прилог *особито*:

...а он може бити да је примио [ријеч] од некога Турчина из Градишта, који је тада био са Србима, и назван голим сином *за то што* је уза сваку ријеч говорио: голи сине! (голи син); име му је тако *за то што* по њему метну млад сир, те се тако заједно испече (сирница); Мени се, брате, душе ми! не мили у пуну кућу уљести *за то што* имам несретну жену... (СНП, 397); Кад сам ја у Лозници ишао у школу, био је обичај да ђаке у суботу послјије подне учитељ бије без икакве кривике, само *за то што* је субота...

(бубота); у заклинању и ракија се зове мученица (ваља да за то што онако у кућању постаје и кроз лулу пролази). (мученица); ...и мислим да је то значење постало од некога као сулудаца Бошњака, који је ондје у двору служио и којег су тако прозвали може бити за то што је и он често ту ријеч говорио. (рођо 2); Маћеха стане одмах мрзити на своју пасторку особито за то што је она била много љепша од њезине кћери... (СНП, 187); ...за то што си ме лепо служила узми од оних сандука који хоћеш, па понеси кући. (СНП, 207); ...нико на свијету ласније од слијепца не живи, а за то што мукте једе а у гусле пјева без најмање бриге... (СНП, 379).

Свакако би требало обратити пажњу и на примјере у којима је приједлошко-падежна конструкција *за то* у контактної позицији са партикулом *само* и интензификатором *и то* одовојена запетом од везничког елемента *што*, с обзиром на то да је конструкција *за то* у њима контекстуално наглашена, тј. паузом одвојена од везника *што*, што спречава њихово срастање у квалитативно нову синтаксичку јединицу:

Иде за батом (кад ко што говори само за то, што чује од другијех људи). (бат); И тако мужа превари те помисли да је и она зијевнула само за то, што је онај човјек зијевнуо; и не учини јој ништа. (зијев); попино прасе ... тако у Сријему гдјекоји зову траву пауљу, и то за то, што дјеца наговарају једно друго да метне клас од ње наврх језика окренувши оно гдје [је] одломљен к ресици па да рекне „попино прасе“.; тако ми ове мученице! (мученица)

Употреба запете указује на то да до процеса интонационог обједињења кореферентне конструкције *за то* – као средства додатног „идентификовања каузалности, односно сигнализовања да се зависном клаузом не експлицира, већ образлаже садржај управне предикације” (Ђуркин 2018: 161) – и општезависног експликативног везника *што* не може доћи. Међутим, трансформације које подразумевају изостављање конструкције *за то* (а уз њу и интензификаторске или рестриктивне партикуле) показују нам да би могло доћи до промјена како семантичког тако и фукционалног типа зависне клаузе уведене везником *што* – из каузалног адвербијалног у релативни атрибутски (а) или би сложена реченична структура постала бесмислена (б):

(а) ...кад ко што говори само за то, што чује од другијех људи [→ кад ко што говори *што* чује од другијех људи]; (б) тако у Сријему гдјекоји зову траву пауљу, и то за то, што дјеца наговарају једно друго да метне клас од ње наврх језика... [→ *тако у Сријему гдјекоји зову траву пауљу, *што* дјеца наговарају једно друго да метне клас од ње наврх језика...].

3.4.2. У *Рјечнику* се у оквиру тумачења значења појединих лексема, заснованом на успостављању разликовних критеријума према другим лексемама из исте лексичко-семантичке групе (нпр. *каца – фучија, здјела – чанак, торба – врећа, кобача – крлетка, крупа – град*), појављују реченичне структуре са сложеним везником *по томе што* (којим се у српском језику обиљежава значење узрок критеријума, полазиште или основ на којем се темељи какав закључак (в. Ковачевић 1988: 125–126)). Забиљежили смо укупно седам таквих

зависносложених реченица, у којима се узрочном клаузом уведеном датим сложеним везником износи критеријум на основу којег је могуће успоставити разлику између онога што означава лексема која је предмет обраде и друге, њој блиске лексеме. За потврду наводимо примјере употребе овог сложеног везника:

... може се рећи да је фучија *по томе што* је заднивен с обје стране и што стоји усправо, али он није округло, него је у ширини пљосан... (каца); Пошто човјек торбу узме, жена га запита како му је име, а он јој одговори: „Постиш!” мислећи у себи да ће она постити *по томе што* је у торби. (пестиш); Све ово разликује се од торбе *по томе што* је она мања и што има повраз или упрте (врећа); Здјела се од чанка разликује *по томе што* је чанак струган (на струг прављен) и више је округло, а здјела је копана теслом и у врху је много шира него у дну. (здјела); Кобача се од крлетке разликује *по томе што* је крлетка мала за тиге, а кобача велика за кокоши и другу живад. (кобача); ...крупна се разликује од града *по томе што* је ситнија и мекша и пада највише у зимно доба а град само љети; (крупна); У Црној гори никакав поп нема браде, а и капе су им као и у осталијех људи, и носе оружје као и остали људи, и тако се од осталогa народа изван цркве ни по чему не разликују, а у цркви се и кад не служе разликују *по томе што* не скидају капа. (поп).

3.4.3. У претходним истраживањима већ смо констатовали да сложени везник *будући да*, „иначе чест у употреби у савременом српском језику, у Вуковом језику уводи антепозитивну узрочну клаузу, док је у основној клаузи готово увијек употријебљен корелативни замјенички прилог *зато* или *тако*, ‘и то као редуликатор узрока и семантички верификатор посљедичности структуре чији је члан’” (Ђуркин 2018: 218–219, в. Ковачевић 1998: 130). Редупликацијом узрочне семантике преко анафорски употријебљеног замјеничког прилога постиже се једнозначност овога везника (с обзиром на то да је глаголски прилог *будући* преко којег је сложени везник творен имао различите семантичке реализације).

Вук наводи овај везник у *Рјечнику* као посебну одредничку ријеч са знаком да се користи у Војводини: **будући да** (у војв.) *indem, cum* (ital. *essendo che*).

Примјере употребе сложеног везника *будући да* забиљежили смо само у *Рјечнику*, углавном у оквиру приповијести о постанку и значењу појединих лексичких јединица или, пак, у опису обичаја, обреда за које се оне везују (*брзак, краљице, крсно име, минути, намастир, Петраш, ревена, скут*). Не рачунајући његово појављивање у оквиру посебне одреднице, регистровани смо осам сложених реченичних структура у којима се дати везник појављује:

... (у Славонији) некакав ситан кукуруз, који се сије око Видова дне ... па *будући да* брзо расте, опет приспије на вријеме, (брзак 2); *Будући да* у сваком селу нема толико одабранијех дјевојака за то оне иду и из једнога села у друго... (краљице); ... и *будући да* поп гледа свагда да узме ону половину у којој је шаран, за то се домаћица стара, или сомун тако да умјеси, да се не познаје, гдје је шаран, ... или на оној страни да га изви-

си, гдје шарана нема, и тако да би попа преварила... (крсно име); ...а жена (...) *будући да* није добро видјела, за то није могла одмах да уврзе, него промашала мимо ушце иглене... (минути); *Будући да* у Србији ни у десетом селу нема цркве, за то људи иду уз часне посте (сваке недјеље), а особито о Мученицима, о Благовијестима, о Цвијетима, и о Васкрсенију и о осталијем великијем годовима (...) намастирима, те се исповиједају и причешћују. (намастир); Приповиједају да је тај капетан имао још један топ, који се звао Зеленко, али *будући да* је био врло голем, за то га је одмах под Зворником бацно у Дрину... (Петраш); Ревена куће не обара (али *будући да* се у ревени највише једе и пије, за то се кашто уз ову пословицу дода: Али и не подиже) (ревена).; И *будући да* се скути не виде, за то су они свагда од дебљег платна него кошуљац. (скут)

3.5. Везници концесивног значења. У оквиру одреднице *макар*, иза примјера употребе дате лексеме („макар како било; макар ни један не дошао”), Вук наводи низ спојева који могу бити реализовани и као сложени везници парцијалноконцесивне семантике са партикулом *макар* као интегралном компонентом, и то: *макар где*, *макар кад*, *макар ко*, *макар како*, *макар куд*, *макар чији*, и сложени везник општеконцесивног значења *макар што*. Од свих наведених везничких јединица у *Рјечнику* смо забиљежили само *макар шта* (1), *макар гдје* (1) и *макар како да* (2) у саставу одредница *текнути*, *кмет*, *справа*, *Живко*, а у корпусу приповиједака везнике *макар шта* (2), *макар ко* (1), али и општеконцесивни везник *макар да*:

... *макар шта* да оставиш, не ће текнути. (текнути); Кмет је дужан агинско одијети у варош агинској кући *макар гдје* било. (кмет); И од куће дјевојачке, *макар како да* је сиромашна, ваљало је да јој се пошаље на справу барем један или два коша ... (справа); Гдјекоје жене кад питају кога за здравље мушкога дјетета, *макар му како* име било, кажу: „како ти је Живко?” (Живко); *Макар ти шта* цар казао, кад се вратиш не осврћи се док нашој кући не дођеш. (СНП, 100); „Кад се он тако може по мору возити, његова је молитва, *макар шта* говорио, Богу угоднија, него моја” (СНП, 434); Кад дође време да старац умре, он дозове своја сва три сина па их закуне да сестру даду првome ко дође да је проси, *макар ко* био. (СНП, 141); *Макар да* си и сам цар, ја ти казати нећу. (СНП, 357).

Изузев сложених везника са антепонованом партикулом *макар*, у *Рјечнику* се још једино јављају сложени везници општеконцесивне семантике са партикулом *и* у антепозицији у односу на везнички конституент *ако*, *кад* – *и* *ако*, *и* *кад*, док сви остали забиљежени примјери припадају скупини сложених везника парцијалноконцесивног значења творених са партикулом *год* (*ко год*, *што год/гођ*, *који год*, *шта год*, *кад год*, *док год*, *докле год*, *куд год/гође*, *гдје год*, *од куд год*, *колико год*), како у *Рјечнику* тако и у приповијеткама:

И *ако* је мој мали градац, али сам ја у њему дизарац. (дизарац); ... за то у чифчије великога господара није смио нико дарнути, баш *и* *кад* би који што скривно. (читлук); Прене се иза сна цар и једва чекаше, доклен му дан дође, али не нађе никога ко ће му све ово добавити, *и* *ако* је залуду обећавао по царства својега ко му све ово донесе. (СНП, 350); ...*ко год* је тамо ходио да је проси, ниједан се није више вратио”. (СНП, 148); *Што* *гођ* воко буче, себи за врат баца. (воко); *Што* је *год* ко доносио на справу као и дјевојачку плату ... поређало би се по словима... (справа); „Ваше блаженство! *што* је *год* ваше шљепарије, ниђе народ толико не долази колико овome *раму*.” (шљепарија);

Ко је год с ђаволима шућурице сијао, све су му се о главу разбијале. (шућурица); ...он ће теби давати *што год* заиштеш: (СНП, 55); ...так *што* ти *год* одговори, кад се вратиш, опет се не осврћи до наше куће. (СНП, 101); ...а ти му подај *што год* заиште. (СНП, 120); ... ми променисмо толике чобане, па *који год* изиђе на језеро, ни један се не врати... (СНП, 97); Ово Срби говоре *кад год* што уговарају да раде или се чему надају или што желе (Бог); па *кад* се *год* побијемо, сву нас тројицу надбије... (СНП, 80); Онда га ћесар опрости да не плаћа главарине *док* је *год* жив. (главарина); ...него штогод он ради оно ради и ти, *докле* те *год* он сам не запита. (СНП, 127); ... тукла је и грдила *од* *куд* је *год* ишла... (СНП, 206); ...она *где* би *год* видела рупицу на путу, одмах би рекла: – Овде мора бити кака бубица – пак би јој усула млека. (СНП, 136); ...па пружи од себе руке, на које јој натрапају малијех пушака и ножева, *колико год* држати може... (добра молитва); *Колико је год* старац заценио, толико је Турчин одмах платио... (СНП, 86).

3.5.1. Осим интензификаторске партикуле *и*, као обликотворна партикула уз општезависни везник *да* у структури сложеног везника концесивне семантике може да се појави и партикула *а*. Везник *а да* у зависности од контекста у којем се појављује може да буде реализован у више значења – концесивном, пропратнооколном и атрибутском хабитуалном значењу. У Вуковом *Рјечнику*, под одредничком ријечи *Цариград*, забиљежили смо један примјер овога везника у посљедњем од наведених значења:

И од тога мјеста до онога трна, кажу да ни данас нема зида у Цариграду (*а да* [→ *на који*] се он није обазрео и да није рекао: „овдје треба стати” зид би за њим нарастао до трна). (Цариград)

3.6. Везници ЕКСЦЕПТИВНОГ ЗНАЧЕЊА. У текстовима Вукових изворних дјела која се, посматрано из перспективе савременог тренутка, могу сматрати публицистичким, забиљежен је и посебан структурно-семантички тип зависносложене реченице у којем се појављују сложени везници ексцептивног значења, и то *осим што* (1), *осим ако* (3), *само што* (3), *до да* (1) (Ђуркин 2018: 381).

3.6.1. Корпусна анализа Вуковог *Рјечника* показује минимално одступање од ових резултата. Међу ексцерпираним примјерима највише је зависносложених реченица са сложеним везником *само што* (18), затим слиједе реченице са сложеним везником *већ ако* (10), док је реченичних структура са сложеним ексцептивним везницима који у свом саставу садрже приједлошки конституент *осим* још мање – *осим што* (2) и *осим ако* (1). Сложени везник *до да* не појављује се ниједном, а у оквиру одреднице *мањ*, и то у саставу примјера употребе дате лексеме, појављује се, данас архаичан, сложени везник *мањ што*, док се везник *ван да* наводи у оквиру обраде приједлошке лексеме *ван* под тачком 5 (*ван да*, *ausser wenn*, *nisi*. [vide *већ 3*], cf. *већ ако*).

За потврду реченом најприје наводимо примјере контекстуално неусловљених сложених ексцептивних везника *осим што* и *осим ако*:

Од онога по којег се имену ова међа зове, ништа се више у народу данас не чује, *осим што* гдјекоји додају: међа Вука махнитога; (Вукова међа); И у Црној се гори од

прилике овако даје дјевојци добра молитва, *осим што* је онамо не даје само родбина него и сватови. (добра молитва); Многи бегови по Босни имају уз кућу особити конак гдје дочекују госте; у таквом конаку може човјек бити ако хоће мјесец дана, даваће му једнако јело и за ђга и за коња (без динара, *осим ако* што поклони слугама кад пође). (крчма)

3.6.2. Екцептивно значење сложеног везника *мањ што* потврђујемо примјеном теста супституције, који показује да је дати везник могуће замијенити не само сложеним везником *осим што* као једнозначним номинатором екцептивне семантичке релације реченичног типа него и сложеним везницима *само што*, *једино што* чија је екцептивна семантика контекстуално условљена:

мањ, außer, ausgenommen, nisi, excepto quod, vide осим, cf. до, само: Ту ми седи младо момче | Накићено, наређено, | *Мањ што* [→ *осим што* / *само што* / *једино што*] није ожењено.

3.6.3. У оквиру обраде полисемантичке структуре лексеме *већ* Вук под тачком 3 наводи сложени везник *већ ако*, чије је значење одређено навођењем њемачке конструкције *ausser wenn* и латинске *nisi si*, као и лоцирањем у синонимском низу 3. *вако*, *ван 5*, *нако*. Да је ријеч о сложеном везнику екцептивног значења, доказује нам могућност његове супституције сложеним везником *осим ако*, као и немогућност изостављања прилога *већ* из његове структуре, што значи да су оба његова дијела интегралног карактера:

И да ти у ови дом повратка више не буде, *већ ако* [→ *осим ако*] гостом кад дођеш!" (добра молитва); Ја нијесам чуо у Србији, да је ко своје име пређео (*већ ако* [→ *осим ако*] жене ћеци – од милости, или кад врачају – или какав рђав човек, кад учини какво зло па утече куда), док није покојни Теодор Филиповић дошао у Србију (1805) и назвао се Божа Грујовић, а Јован Савић, Иван Југовић (ваља да је изабрао име за прјестол Српски); потом је било ушло као у обичај, те су и друго ђекоји своја презимена одбацили и друга изабрали. (предјести); ...та не хеш ти то учинити, *већ ако* ја умрем (та 1); „Чувајте како сад тако до суда Божјега, *већ ако* ја да бих дошао по њих.“ (Челинка).

Посебно привлаче пажњу реченице у којима се поред везника *већ ако* јављају везници *да* и *кад*, који не улазе у састав сложеног везника са којим су у контактної позицији, јер се њиховим елидирањем из реченице не би промијенио семантички однос између главне и зависне клаузе уведене сложеним везником *већ ако*:

Кад дахије у почетку овога вијека по смрти Хаџи-Мустаја-пашиној обладају Биоградскијем пашалуком, они се са својим другарима и помагачима наметну свијем селима и за спахије и за читлук сахибије не питајући је ли које село имало прије свога читлук-сахибију, *већ ако* [→ *осим ако*] *да* је био пристао с њима, и по селима пограде ханове и у њих намјесте субаше, које су од сељака чиниле што су хтјеле. (читлук); Поштен се човјек не може повампирити, *већ ако* [→ *осим ако*] *да* преко њега мртва прелети каква тица, или друго какво живинче пријеђе: за то свагда чувају мрца да преко њега што не пријеђе. (вукодлак); ...он је говорио да је земља његова, али се опет знала баштина свакога сељака, и он по правди није могао ни од једнога узети ништа од ње, *већ ако* [→ *осим ако*] *кад* би кака породица замрла са свијем. (читлук)

3.6.4. Сложени везник *само што*, настао у процесу обједињења партикуле *само* и општезависног везника *што*, у српском језику може бити реализован у више значења. Осим као темпорални, специјализован за исказивање непосредне временске блискости реализације садржаја означених основном и зависном клаузом, овај се везник појављује и у ексцептивном значењу, што доказује примјена теста супституције. Употријебљен као ексцептиван, дати је везник замјенљив контекстуално неусловљеним сложеним везницима ексцептивне семантике *осим што*, *сем што* или *изузев што* (в. Ђуркин 2018: 404).

3.6.4.1. Од свих забиљежених примјера зависносложених реченица са сложеним везником *само што* у *Рјечнику*, а њих је укупно 18, само су два у којима би овај везник могао бити супституисан сложеним везником ексцептивног значења *осим што*:

Мачва је сва равна као и Бачка, *само што* [→ *осим што*] је зарасла у шуму. (Мачва);
У школи су дјеца морала сједити и учити од јутра до мрака (*само што* [→ *осим што*]) отиду те ручају); а кад уче и чате, морала су (сва у глас) тако викати (чатећи свако своје) да се у школи ништа није могло разабрати. (школа).

3.6.4.2. У већини сложених реченичних структура са овим везником у зависној клаузи се износи нека допунска информација којом се садржај надређене спецификује (коригује, поближе објашњава), због чега се у свима њима као једина адекватна замјена овом везнику намеће сложени везник спецификативног значења *с тим што*¹⁶ или везничка структура *с том разликом што*,¹⁷ што је природна посљедица чињенице да се ове реченице појављују искључиво у дијелу одреднице који се односи на тумачење значења лексичких јединица гдје се Вук одређује за дефиницију релационог типа¹⁸, у којој се значење дате лексеме (која је предмет лексикографске обраде) повезује са другим лексемама у рјечнику, што је најчешће експлицирано употребом поредбене конструкције у главној клаузи. За потврду реченог наводимо регистроване примјере употребе сложеног везника *само што* у *Рјечнику*, са извршеним тестом супституције и подвученим поредбеним конструкцијама у надређеној клаузи или предикатској реченици која јој претходи:

¹⁶ Ово је у складу са у литератури већ констатованом чињеницом да су сложени везници *само што* и *једино што*, као и сложени везници *осим што/да*, *сем што/да*, супституентни сложеним везником спецификативног значења *с тим што* када је значење супротности у односу на ексцептивно значење потиснуто у други план, тј. када је између надређене и зависне клаузе успостављен суоднос између општег и посебног (в. Ковачевић 1998: 219, Ђуркин 2018: 378).

¹⁷ О семантичкој диференцијацији у оквиру самога поља спецификативног значења реализованог зависносложеном реченицом в. Ковачевић 1998: 160–164, Ђуркин 2018: 391).

¹⁸ О критеријумима у поступку дефинисања и појединим типовима дефиниција, као и лексикографским елементима који чине рјечничку микроструктуру (тј. елементима који улазе у састав одреднице односно рјечничког чланка) в. Шипка 1998.

...човјек који је што скривило па не ће суду да иде, него живи према власти као хајдук, *само што* [→ *с тим што*] не чини никоме ништа. (банђен); По томе се види да је та ријеч и по другијем крајевима народа нашега позната, *само што* [→ *с тим што*] јој је значење заборављено. (глумац); Ја сам на Цетинју видио два човјека из Дибре, који су доста добро говорили Српски, *само што* [→ *с тим што*] су у гдјекојијем ријечима заносили на Бугарски... (Дибра); Тако славе три дана (*само што* [→ *с тим што*]) не устају више у славу; (крсно име); Пјевачи послје свакога припијевају *као* и *горе послје оца*, *само што* [→ *с тим што* / *с том разликом што*] се имена мијењају... (добра молитва); Кавал је споља *као* и *шешана*, *само што* [→ *с тим што* / *с том разликом што*] изнутра нема анета. (кавал); ...камара жита у снопљу *као што се седијева у Сријему* (ова камара није округла, него је на четири угла, *само што* [→ *с тим што*]) је дужа него шира. (камара); ...*као што је у плуга цимер*, тако је у рала котла: *само што* [→ *с тим што* / *с том разликом што*] је она од дрвета, и није одоздо провучена кроз лемеш, него кроз ралицу пред њим. (котла); У Сријему и у Бачкој мало жена носе дугачке кошуље, него кошуљце, који су мало дужи доље од појаса, па преко њих доље свежу скуте, који су начињени *као сукња*, *само што* [→ *с тим што*] су на овењачи. (скут); „Чујте људи! ја сам до сад био Јевто Витковић, а од сад сам нитко и нитковић.” И тако је викнуо, *само што* [→ *с тим што*] је додао на крају: „Али опет људи ме знаду”. (нитковић); ...у жена зими оток и бол доље на ногама, од прилике *као вашица*, *само што* [→ *с тим што*] је веће и више досађује.. (рујба); ... бијела сукнена мушка хаљина с рукавима, која се у Херцеговини и у Црној гори носи *као у Србији гуњ*, *само што* [→ *с том разликом што*] се по бјелачи опасују, а по гуњу не. (бјелача); Око пола ручка устану у славу и ломе колач *какогод* и *о крсном имену*, *само што* [→ *с том разликом што*] нема кољива. (Божих); ...некаква трава, у које је *пвијет као у дјетелине*, *само што* [→ *с том разликом што*] је жут... (звездан); ... тица (*колико кос*, *само што* [→ *с том разликом што*]) је краћега репа и пепељава перја), која се храни имелом. (имелаш); За времена Милоша Обреновића по кнежињама су били кнезови *као* и *под Турцима*, *само што* [→ *с том разликом што*] су не само порезе и остале данке купили, него и народу у свачему судили и заповиједали.. (кнез); Чамције су на овоме крају готово биле постале оно што су на источној страни биле крцалије, *само што* [→ *с том разликом што*] су крцалије биле све коњици и врло су се лијепо одијевале, а чамције су биле пјешаци и слабо су мариле за лијепо одијело... (чамција).

Како се из наведених потврда види, у случају замјене сложеним везницима *с тим што* / *с том разликом што*, надређеном се клаузом углавном исказује сличност између два „предмета”, њихове заједничке карактеристике, а зависном уведеном сложеним везником *само што* оно што их разликује.

4. ЗАКЉУЧАК

4.1. Анализа богате језичке грађе која обухвата Вуков *Српски рјечник* и *Српске народне приповијетке* (издање у којем се налазе све приповијетке које је Вук сакупио), ослоњена на резултате наших претходних истраживања утемељених на огромном корпусу његових текстова, показује нам да су у Вуковом језику присутни сложени везници у готово свим семантичким категоријама – темпоралној (*прије него*, *тек што*, *тек да*, *таман да*, *таман кад*), начинско-поредбеној (*као да/што*, *као год што*, *какогод/какогод што*, *него што/да*), кондиционалној (*под условом да*, *у случају да*), каузалној (*зато што*,

због тога што, стога што, по томе што, из простог разлога што, утолико прије што, тиме што, будући да), финалној (зато да, због тога да, у намјери да), консекутивној (тако да, релативно-последични због чега), концесивној (и ако, и кад, макар да, макар ко, макар шта, макар гдје, ма како, ма колико, ко год, што год/гођ, који год, куда год, од куда год, гдје год/ђе гођ, кад год, докле(н) год/гођ / дотлен гођ), ексептивној (осим што, осим ако, већ ако, само што, мањ што, ван да, до да), експективној (мјесто да) и спецификативној (само што), уз важну напомену да се сложени везници каузативног категоријалног комплекса, углавном формирану у процесу срастања прилошког израза и општезависних везника *што/да* (због тога што, стога што, утолико прије што, из простог разлога што, по томе што, тиме што; под условом да, у случају да; зато да, због тога да, у намјери да; осим што, осим ако), јављају скоро искључиво у текстовима који се, посматрано из перспективе савременог тренутка, могу сврстати међу текстове на граници између научног и публицистичког стила, што је у складу са тезом да управо ти сложени везници спадају у ред оних језичких средстава која учествују у формирању разликовних карактеристика појединих функционалних стилова, те да се на основу њихове појаве може пратити и процес функционалностилске диференцијације језика. С друге стране, сложени везници настали у процесу обједињења партикуле и везничког конституента или лексеме замјеничког типа и/или поријекла обично се појављују у приповједачком стилу (*тек што, тек да, таман кад, макар да* итд.) или у тексту појединих рјечничких одредница (*таман да, мањ што, већ ако, само што, макар шта* итд.), при чему је, опет, важно нагласити да је појава одређених сложених везника у склопу лексикографске обраде неких лексичких јединица условљена потребом да се успостави дистинкција према лексичким јединицама које означавају сличне појаве, предмете. Такви су, на примјер, везници *по томе што* и сложени везник *само што*, који је у већини забиљежених реченичних структура реализован у спецификативном значењу (будући да је замјенљив сложеним везницима *с тим што, с том разликом што*), а само у два случаја у ексептивном.

4.2. Сложени везници поредбеног значења *као што* и *као да* апсолутно доминирају у односу на све остале семантичке типове сложених везника, што је и очекивано, будући да је ријеч о везничким средствима која су готово поједнако заступљена у свим функционалним стиловима и по правилу се појављују и у текстовима старијег поријекла. Међу сложеним везницима који су заступљенији у приповједачком стилу јесу сложени везници темпоралне (*тек што*) и (парцијално)концесивне семантике претежно са партикулом *год* као интегралном компонентом.

4.3. Од свих забиљежених сложених везника у Рјечнику (*тек што, таман да, прије него, као што/да, какогод/гођ што, него што/да, за то што, будући да, по томе што, тако да, мањ што, осим што, осим ако, већ ако, ван да, само*

што, макар гдје, макар како да) само је везник *будући да* наведен као посебна одредничка ријеч са назнаком да се употребљава у Војводини, док се везници *већ ако* и *ван да* појављују у склопу одредница чији је предмет лексикографске обраде лексема која учествује у њиховом формирању – *већ ако* (под *вако, ван 5, већ 3* и *нако*), *ван да* (под *ван 5*). Њима би се могао прикључити и низ спојева (*макар где, макар кад, макар ко, макар како, макар куд, макар чији, макар што*) који су наведени уз лексему *макар*, премда непосредно уз њих није дат контекст на основу којег би њихов везнички статус био потврђен, али примјери зависносложених реченица у склопу других одредница у *Рјечнику* и примјери ексцерпирани из приповиједака у којима су реализовани у везничкој улози, то потврђују.

4.4. Одређен број сложених везника које смо регистровали у *Рјечнику* нисмо пронашли у приповијеткама (*таман да, будући да, по томе што, мањ што, осим што, осим ако, већ ако, ван да, само што, макар гдје, макар како да, и ако, и кад, а да, какогод/какогођ што, док год*), и обрнуто (*тек да, таман кад, макар да, макар ко, ко год, који год, гдје год, од куд год, докле год*), а поједини међу њима данас припадају слоју архаизама (*мањ што, већ ако, ван да*).

ИЗВОРИ

- Карацић, Вук Стефановић, *Српски рјечник: дигитално издање*. Тома Тасовац (уредник). Београд: Институт за српски језик и Центар за дигиталне хуманистичке науке, 2017. <http://raskovnik.org/recnici/VSK.SR>
- Карацић, Вук Стефановић, *Српске народне приповијетке*, Предговор и приређивање Миодраг Матицки, Вукова задужбина: Лагуна, Београд, 2017.

ЛИТЕРАТУРА

- Вукојевић 2008:** L. Vukojević, *Izražavanje posljedičnih odnosa u hrvatskome standardnom jeziku*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Деретић 2002:** Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, III проширено издање, Београд: Просвета.
- Драгићевић 2019:** Р. Драгићевић, Вуков Рјечник из новог угла (на примеру корпусне анализе именице *мјесто*), у: Драгана Мршевић-Радовић, Бошко Сувајчић, *Семинар српског језика, књижевности и културе*, Предавања 8, Београд: Међународни славистички центар, 151–163. https://doi.org/10.18485/msc_pred.2019.8.ch12

- Ђуркин 2010:** В. Ђуркин, Сложени узрочни везници у Вуковом језику и њихова улога у процесу функционалностилске диференцијације српскога језика, *Српски језик*, XV, 245–267.
- Ђуркин 2011:** В. Ђуркин, Сложени везници концесивне семантике и процес функционалностилске диференцијације у Вуковом језику, *Српски језик*, XVI, 231–242.
- Ђуркин 2018:** В. Ђуркин, *Сложени зависни везници у српском језику (и њихова функционалностилска дистрибуција)*, Београд: Јасен.
- Ивић 1991:** П. Ивић, *О Вуку Караџићу*, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ковачевић 1988:** М. Ковачевић, *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo: Svjetlost.
- Ковачевић 1998:** М. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд, Србиње: Рашка школа, Српско просвјетно и културно друштво Просвјета.
- Ковачевић 2008:** М. Ковачевић, Значај интензификатора за концесивну интерпретацију зависних реченица, у: *Зборник радова са научног скупа Српски језик, књижевност и уметност*, књига I, одговорни уредник: М. Ковачевић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 65–83.
- Ковачевић 2009:** М. Ковачевић, *Огледи из српске синтаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ковачевић 2011:** М. Ковачевић, *Граматичка питања српскога језика*, Београд: Јасен.
- Павловић 2009:** С. Павловић, *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Шипка 1998:** Д. Шипка, *Основи лексикологије и других сродних дисциплина*, Нови Сад: Матица српска.

SYSTEM OF COMPLEX CONJUNCTIONS IN VUK'S LANGUAGE

Summary

Based on the analysis of the rich linguistic structures that include Vuk's *Serbian Dictionary* and *Serbian Folk Tales*, using the structural-semantic method and method of functional-stylistic repartition, and relying on the results of our previous research based on

the functional stylistic classification of the diverse corpus of Vuk's texts, we presented a system of complex conjunctions in Vuk's language, discussed their representation, use and distribution. The analysis shows that in Vuk's language there are complex conjunctions in almost every semantic category – temporal, modal-comparative, conditional, causal, final, consecutive, concessional, exceptional, expective and specific, that most complex conjunctions of causative categorical complex are formed by merging of adverbial expressions and generally dependent conjunctions (*što // da / that // to*), that they mostly appear in texts on the border of scientific and journalistic style, and that other structural and semantic types mainly characterize Vuk's narrative style, while the appearance of some complex conjunctions (*samo što /only that/, po tome što /by which/*) in the *Dictionary* within the processing of some lexical units is conditioned by the need to establish a distinction towards other lexical units that denote similar terms and objects. A certain number of complex conjunctions registered in the *Dictionary* do not appear in the *Tales* (*taman da /just to/, budući da /having that/, po tome što /because of/, manj što /regardless/, osim što /less the fact/ osim ako /only if/, već ako /but if/, van da /not to/, makar gdje /wherever/, makar kako /however/, i ako /and if/, i kad /and when/, a da /and to/, kakogod // kakogod što /whatever/, dok god /all until/*), and vice versa, (*tek da /just to/, taman kad /just (at the moment) when/, makar da /at least to/, makar ko /at least one/, ko god /whoever/, koji god /whichever/, gdje god /wherever/, od kud god /whence-ever/, dokle god /until/*) while some of them today belong to the field of archaisms (*manj što, već ako, van da*). Complex conjunctions of comparative meaning of equality have absolute dominance in relation to all other complex conjunctions in the analyzed corpus.

Keywords: Vuk Karadžić, complex conjunctions, Vuk's Serbian Dictionary, Serbian Folk Tales.

Veselina V. Đurkin